

*Ольга Василівна Мінченко,
старший викладач кафедри теорії держави і права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ПРАВОРОЗУМІННЯ ЮРИСТІВ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Розвиток права України, формування громадянського суспільства та становлення правової держави в умовах євроінтеграції вимагає міцного теоретичного підґрунтя, глибоких наукових розробок юристів – вчених і практиків, врахування як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду. Починаючи з виникнення професійної юридичної діяльності й до сьогодні не було жодного юриста, який би не замислювався над питанням, що таке право, і не намагався дати відповідь на нього. Як слушно зауважує французький правознавець Р. Давид: «сутність підготовки юриста не в тому, щоб він завчив напам'ять і в дрібницях чинні норми; наврядчи це знадобиться йому через десять років у професійній роботі, для якої більша частина цих норм стане непотрібною. Але йому важливо зрозуміти сутність права як загальнолюдського, наднаціонального явища. Ту сутність, яку неможливо самовільно змінити розчерком пера національного законодавця» [3].

Проблема праворозуміння стала об'єктом гострих дискурсів ще за часів греко-римського періоду, але й досі активно дебатуються науковцями. Недарма її без перебільшення можна віднести до числа «вічних».

Упродовж усього періоду існування і дії такого складного і багатогранного соціального явища, як право, його дослідники прагнули сформулювати найбільш універсальне визначення останнього. Проте, зважаючи на сутність права як соціального феномену і багатовимірного явища суспільного життя, визначення єдиного та абсолютного підходу до праворозуміння є навряд чи можливим. Це пояснюється, передусім, природою самого права, як феномену суто ціннісного характеру, його суттю, що не має свого безпосереднього матеріального вираження.

Загальновідомо, що право існує у свідомості людей та втілюється у їх поведінці, тому не існує поза суспільством. Зауважимо при цьому, що воно втілюється у поведінці людей відповідно до певної моделі (типу) праворозуміння. Оскільки право є системою ціннісних категорій, праворозуміння має суб'єктивний характер, хоча це і не виключає можливості збігу певних суб'єктивних поглядів кількох близьких груп чи навіть різних спільнот людей. Як слушно зауважив С. Алексєєв, праворозуміння є певною, насамперед, науковою категорією, що відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, що включає в себе пізнання права, його оцінку та ставлення до нього як до цілісного соціального явища [1, с. 169]. Відомий вітчизняний дослідник П. Рабінович розмежовує поняття «праворозуміння» і «поняття права». Дослідник зазначає, що «якщо категорія «праворозуміння» відображає як сам процес пізнання того явища, яке вважатиметься правом, так і результат цього процесу, то «поняття права» фіксує лише його результат, підсумок... А, по-друге, якщо «поняття права» фіксує відповідне явище здебільшого в його статистиці, то «праворозуміння» покликане відобразити, крім того, ще й інші – у тому числі динамічні – його аспекти (виникнення, структурне форматування, функціонування, трансформації, розвиток тощо)» [6].

Говорячи про праворозуміння дослідників тієї чи іншої правової сім'ї, ми зосереджуємо увагу на класифікації (типології) праворозуміння, оскільки кожний з підходів до розуміння іншого типу права ґрунтується на певних світоглядних підвалинах, які, у свою чергу, відображають реальні грані, аспекти права як феномену. Але тут важливо визначити рівні праворозуміння. За джерелами формування та глибиною відображення правової дійсності у загальнотеоретичній правовій літературі, як відомо, традиційно виокремлюються три рівні правосвідомості: буденний (повсякденний, побутовий), професійний (практичний) і науковий (теоретичний). За аналогією з цими рівнями можна, очевидно, виокремити відповідні рівні розуміння права. Так, М. Козюбра виділяє буденний (буденно-емпіричний) рівень праворозуміння, професійний рівень праворозуміння, який ще з часів І. Канта і Г. Гегеля досить часто називають практично-прикладним, на відміну від теоретичного, та науковий або теоретичний рівень [5, с. 5].

Сучасне життя передбачає своє розуміння права. Проте, безперечним фактом є те, що ніщо не виникає з нічого і ніщо не повертається в ніщо. Нинішній європейський правник – це людина, що живе повнокровним, органічним життям свого народу, цивілізації і не виношує ідеї вста-

новлення абсолютної влади над Всесвітом і людиною в усіх її вимірах. Сучасний європейський науковець – це професор університету і практикуючий юрист одночасно, тобто це той дослідник, який, говорячи про праворозуміння, робить це, з одного боку, на науковому, з іншого – на практично-прикладному рівні. Так, Н. Хоерстер у своїй праці «Що є право?» [11, с. 20] намагається дати відповідь на питання, винесене ним в заголовок праці, критикуючи позитивіста Г. Кельзена, для якого право – це норма, яка є очищеною від правового змісту і придатна для надання імперативно-наказового статусу.

Н. Хоерстер зазначає, що вагомий вклад в розробку питань праворозуміння у романо-германській правовій сім'ї в ХХ ст. належить Г. Радбруху. В своїх післявоєнних лекціях Г. Радбрух дав загальну картину нового обґрунтування філософії права: йшлося передусім про демократичний фундамент будь-якої правової держави, про «світове право», про «право, котре вище закону», про «природу людини» і «природу речей» як першоджерело будь-якої правосвідомості. Для «відновлення права» і відродження юридичної науки, підкреслював дослідник, слід повернутися до ідеї надзаконного права. Ця ідея «надзаконного права» як заперечення юридичного позитивізму для багатьох була ідентична визнанню природного права й істотно сприяла розширенню кола прихильників його «відродження».

Ю. Хабермаса дійшов висновку про існування чотирьох суспільних формацій людської історії: передвисоко-культурної, традиційної, капіталістичної, посткапіталістичної (державно-соціалістичної). Перехід від однієї до іншої відбувається шляхом свідомої заміни принципів суспільної організації, а не через боротьбу і революцію, як вважають марксистки. Саме політична дискусія, що приводить до встановлення оптимальних форм комунікації, і є тим «чарівним ключем», що відкриває оптимальні рішення щодо лікування безнадійно хворого суспільства [8]. Порятунком цього суспільства він вбачає в існуванні і належному функціонуванні громадянського суспільства і правової держави.

Варто згадати ще про один напрям праворозуміння, який бере свій початок у неокантіанському руслі як особливий спосіб поєднання етики і гносеології. Цей напрям дістав назву ціннісної філософії права. В 1976 р. з'являється праця Г. Коінга «Основні риси філософії права», в якій на основі феноменології М. Шеллера і Г. Гартмана викладено ціннісну філософію права. Основним у філософії права Г. Коінг вважає питання про справедливість, а звідси і завдання науки, яка іменується філософією права, – розуміння системи права як здійсненню справедливості, що трактується як цінність, тобто вона є ідеальною сутністю, самостійною, незалежною і обов'язковою для всіх.

Також відомий сучасний дослідник Р. Алексі, який опублікував працю «Поняття і дія (сила, чинність, значущість, цінність) права» [9, с. 18] виступає противником позитивізму, стверджуючи, що право не може бути без моралі, проте, моральні вимоги повинні обмежуватись, оскільки право – це все те, що встановлене законом, воно є соціально значущим. Для нього в праві важливим аргументом є *Richtigkeit* – правильність (точність, справжність). Отже, у праворозумінні сучасних, зокрема, німецьких юристів спостерігається співіснування двох протилежних напрямів, побудованих на проблемі питання про первинність закону чи права, визнанні «надзаконного права».

У сучасному правознавстві одним зі знаних філософів є Р. Дворкін (США) – прихильник неолібералізму, теорії «права як цілісності/чесності» або теорії «права чеснот». Його теорія «law as integrity» на сучасному етапі є найбільш визнаною теорією сутності права. Його послідовником вважається французький правознавець А. Гарapon. Розробляючи цей напрям, філософи багато уваги приділяють категоріям рівності, свободи і особистої відповідальності. Ці категорії повинні доповнювати і за необхідності замінювати одна одну, а не бути в конфлікті. Така система заснована на принципах толерантності і плюралізму та утворює фундамент сучасної ліберальної практики. Зокрема, Р. Дворкін вважає, що в сучасних умовах правознавству ще доведеться вибудувати містки між юридичною і моральною теоріями [4]. А. Гарapon також стверджує, що турбота про етичне начало в правовому житті сьогодні не тільки не зникла, а ще більше зростає [2, с. 283].

Сьогодні також дослідники пропонують широкий спектр «нових» теорій, серед яких: філософське право (Брандом, Давідсон, Дерріда, Хабермас, Лютард, Маус), політичне право (Агамбен) феміністична правова теорія (Сара ель Суні), соціологічна теорія (Ессуп, Кох, Ладюр, Луман, Вебер), історична теорія права (Амшутц, Фьоген), економічна теорія права (Галабрезі, Познер) і психологічна теорія права (Фройд, Лакан, Легендре) [10].

Також в країнах романо-германського типу право розуміється і як інтегрована частина

соціокультурної реальності, а не як автономна сфера норм і абстрактних уявлень. Увага юристів акцентується на проблемі захисту пріоритету особистості та її суб'єктивних прав щодо державного права. Багатоманітність підходів до розуміння права сьогодні є характерним тому, що основною темою політичних і правових учень в країнах романо-германського права була і залишається проблема співвідношення громадянського суспільства і держави.

Аналіз поглядів філософів германського права дає можливість зробити висновок про багатоманітність підходів до розуміння права держави, закону, ролі юристів у суспільстві. Провідними школами у XXI ст. залишаються школи позитивізму та соціологізму, завдяки поширенню яких у правовій культурі країн романо-германського кола спостерігається особливо шанобливе ставлення до закону та законодавчої діяльності, до представників закону, а право сприймається як основний засіб регулювання суспільних відносин, вирішення соціальних конфліктів та забезпечення гармонії соціальних інтересів.

Оскільки з давніх-давен словом (терміном) «право» позначалося поняття про досить різноманітні явища, то не можна не погодитися з думкою П. Рабіновича, яка практично збігається з висловлюваннями Н. Хоерстера щодо причин плюралістичності праворозуміння. Яке б явище не вважалося правом, воно зазвичай є складним, системним, багаторівневим, багатогранним. І тому при його пізнанні майже неможливо охопити відразу й одночасно всі його грані та прояви. Досить часто дослідник зосереджується лише на частині правових явища, часом перебільшуючи, гіперболізуючи його значення, не помічаючи інших його елементів. Наслідком такої пізнавальної ситуації стає вирізнення лише окремих проявів правових явища, які й проголошуються «правом» в цілому, в усій його повноті та цілісності. Тут необхідно також згадати і про розвиток суспільних та інших наук, які сприяють виникненню нових методів пізнання. Використання таких методів дозволяє отримати нові знання щодо правових явищ і це може породжувати поновлені чи навіть абсолютно нові варіанти праворозуміння.

До причин плюралістичності праворозуміння належать ті, що коріняться у соціальній неоднорідності суспільства, тобто в закономірному його поділі на різноманітні частини: нації, класи, професійні верстви, ідеологічні угруповання тощо. А такі соціальні групи (спільноти, об'єднання) мають, поряд із однаковими, загальносуспільними потребами й інтересами, свої специфічні, неоднакові потреби й інтереси. І цілком природним є те, що кожна соціальна група (в особі її індивідуальних чи колективних представників) схильна вважати правом насамперед таке явище, яке полегшує, а не ускладнює її існування, життєдіяльність і розвиток, яке сприяє, а не перешкоджає задоволенню її потреб та інтересів. І такі – «погребові» – причини нерідко стають ще більш впливовими, дієвими, ніж обставини першої групи [6].

Не можна обійти увагою і українського дослідника О. Тихомирова, який підкреслює концептуальність відношень права і простору, що теж викликає плюралістичність підходів до розуміння права. Розвиток глобалізації, інформаційно-комунікативні технології, міграція населення та інші процеси, що визначають образ XXI ст., зумовлюють необхідність «просторово-часових уявлень» про світ на всіх рівнях буття та свідомості – від повсякденного життя людини і до світоглядного та філософського осмислення, розуміння того, що кожне рішення опосередковане не тільки часом, а й місцем його прийняття та реалізації, що фіксується в певному багатомірному й складноструктурованому просторі [7].

Таким чином, можемо ще раз підкреслити об'єктивність процесу плюралізації праворозуміння юристів романо-германського права, який обумовлений багатогранністю та багатовимірністю права як складного соціального явища.

Список літератури:

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: Изд-во БЕК, 1994. – 224 с.
2. Гарапон А. Хранитель обещаний: Суд и демократия. / А. Гарапон. – М.: Nota bene, 2004. – 328 с.
3. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид. – М.: Прогресс, 1988. – 496 с.
4. Дворкин Р. Серьезный взгляд на права / Р. Дворкин. – К.: Основи, 2000. – 519 с.
5. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 4-9.
6. Рабінович П. Праворозуміння як фундамент юридичної науки і практики / П. Рабінович // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/3/6/171>
7. Тихомиров О. Філософські та методологічні аспекти компаративного підходу до праворозуміння / О. Тихомиров // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-329.html>
8. Хабермас Ю. Вступ до філософії. Великі філософи: [навчальний посібник] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://subject.com.ua/philosophy/philosophi/index.html>

9. *Alexy R.* Begriff und Geltung des Rechts. 4. Aufl. Alber, Freiburg/München 2005. – 215 S.

10. *Buckel Sonja / Christensen Ralph / Fischer-Lescano Andreas* (Hrsg.), *Neue Theorien des Rechts*, Stuttgart: Lucius & Lucius, 2006. – 442 S.

11. *Hoerster N.* Was ist Recht? Grundfragen der Rechtsphilosophie 2006. – 160 S.

Мінченко О. В. Світоглядні засади праворозуміння юристів романо-германської правової сім'ї

У статті розглядається розуміння права юристами романо-германської правової сім'ї, плюралістичність праворозуміння, її причини.

Ключові слова: праворозуміння, романо-германська правова сім'я.

Минченко О. В. Мировоззренческие основы правопонимания юристов романо-германской правовой семьи

В статье рассматривается понимание права юристами романо-германской правовой семьи, плюрализм правопонимания, его причины.

Ключевые слова: правопонимание, романо-германская правовая семья.

Minchenko O. World-view bases legal understanding by lawyers of the romano-german legal family

In the article are considered the legal understanding by lawyers of the romano-german legal family, pluralism the legal understanding, its reasons.

Key words: the legal understanding, the romano-german legal family.